

О.В. Назаренко, канд. екон. наук, доцент
Сумський національний аграрний університет

СТАН ТА ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Формування оптимальних виробничих, фінансових індикаторів діяльності сільськогосподарських товаровиробників на перспективу, можливе за умови реалізації глибокого ретроспективного дослідження. В науковій статті аргументовано, що використання системи показників ефективності дозволяє проаналізувати механізм управління ресурсним забезпеченням фінансово-господарської діяльності, як всього аграрного сектору економіки України, так і окремого суб'єкта господарювання, прогнозувати відхилення, які виникають в процесі функціонування, визначати причини неефективного управління та напрямки корегування обраного вектору руху.

Ключові слова: *аграрний сектор, ефективність використання ресурсів, землі сільськогосподарського призначення, сільськогосподарські угіддя, постійні ціни, рентабельність.*

Постановка проблеми. При формуванні виробничих завдань, враховуючи сучасні особливості ведення бізнесу, аграрні підприємства концентрують увагу на раціоналізації ресурсного забезпечення процесу виробництва (особливо за умов обмеження його кількісно-якісних характеристик). Місією функціонування сільськогосподарських товаровиробників в Україні є забезпечення економіко-еколого-соціальних потреб суспільства в якісних продуктах харчування. Формування оптимальних показників їх діяльності в перспективі можливе за умови реалізації глибокого ретроспективного дослідження. При цьому, вагому роль повинно відігравати раціональне та ефективне використання сільськогосподарських угідь, як однієї з основних складових ресурсного потенціалу товаровиробників аграрного сектору економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У руслі проблематики організації сталого землекористування, наявності, ефективності використання земель сільськогосподарського призначення мають напрацювання вчені економісти-аграрники: В.Я. Амбросов, Б.М. Данилишин, Д.С. Добряк, О.І. Гуторов, І.В. Кошкалда, М.А. Лендел,

І.І. Лукінов, Т.Г. Маренич, Л.Я. Новаковський, П.Т. Саблук, А.Я. Сохнич, А.Г. Тихонов, В.М. Трегобчук, А.М. Третяк, М.М. Федоров, В.Й. Шиян та ін.

Формулювання цілей статті. Метою написання статті є дослідження показників структури, використання сільськогосподарських угідь, факторів впливу на їх формування у ретроспективній динаміці.

Виклад основного матеріалу досліджень. Земельні ресурси, при використанні яких формується близько 95 % обсягу продовольчого фонду та 70 % фонду товарів народного споживання, виступають первинним фактором виробництва, фундаментом економіки. Середньозважена землезабезпеченість основних галузей народногосподарського комплексу достатня для їх нормального розвитку і функціонування. За експертними оцінками, при раціональній структурі землекористування і відповідному науковому та ресурсному забезпеченні держава здатна виробляти продуктів харчування на 140-150 млн осіб.

Як відомо, до економічних ресурсів в економічній теорії прийнято відносити ресурси, що є в наявності в обмеженій кількості й у зв'язку зі своєю обмеженістю потребують якомога раціональнішого та ефективнішого використання. Із цієї позиції застосування до землі терміну «економічний ресурс» цілком і навіть більш ніж виправдане. Крім кількісної обмеженості, земельні ресурси мають суттєві обмеження щодо способу та напрямку їх використання, оскільки разом з виробничою цінністю мають екологічну, історико-культурну і соціальну цінності, що також потребує врахування [1].

Землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для потреб суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки: виробництва продукції, здійснення науково-дослідної, навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури (у т. ч. інфраструктури оптових ринків), тимчасово законсервовані.

До земель сільськогосподарського призначення, у відповідності до статті 22 Земельного кодексу України [2], належать:

а) сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги);

б) несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісгосподарського призначення, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо).

Так склалось, що Україна володіє одним із найпотужніших у Європі земельним потенціалом, який є запорукою економічної та продовольчої стабільності держави. В загальній структурі земельних ресурсів України (60,4 млн га) землі сільськогосподарського призначення займають 70,8 %, що становить 42,7 млн га. Дані табл. 1. свідчать, що площа земель сільськогосподарського призначення за 2015 р. зменшилась на 5,1 тис. га. (в т. ч., сільськогосподарських угідь 3,8 тис. га.).

1. Стан та динаміка земель сільськогосподарського призначення в Україні

Види основних земельних угідь	станом на 01.01.2016		станом на 01.01.2015		Динаміка (тис. га)
	всього, тис. га	% до загальної площі (території)	всього, тис. га	% до загальної площі (території)	
Разом (територія)	60354,9	100,0	60354,9	100,0	0
Сільськогосподарські землі	42726,4	70,8	42731,5	70,8	-5,1
У тому числі:					
сільськогосподарські угіддя	41507,9	68,8	41511,7	68,8	-3,8
З них : рілля	32541,3	53,9	32531,1	53,9	10,2
перелоги	233,7	0,4	239,4	0,4	-5,7
багаторічні насадження	892,4	1,5	892,9	1,5	-0,5
сіножаті	2406,4	4,0	2407,3	4,0	-0,9
пасовища	5434,1	9,0	5441	9,0	-6,9
інші сільськогосподарські землі	1218,5	2,0	1219,8	2,0	-1,3

* Джерело: сформовано автором на основі даних [3].

Цьому, як відомо, сприяє вилучення даних земель з обороту та зміна цільового призначення (розміщення на них об'єктів загальнодержавного значення, доріг, ліній електропередачі та зв'язку, трубопроводів, осушувальних і зрошувальних каналів, геодезичних пунктів, житла, об'єктів соціально-культурного призначення, об'єктів, пов'язаних з видобуванням корисних копалин, нафтових і газових свердловин та виробничих споруд, пов'язаних з їх експлуатацією, а також у разі відчуження земельних ділянок для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, віднесення до земель природно-заповідного

фонду та іншого природоохоронного призначення, земель історико-культурного призначення) [2].

В структурі сільськогосподарських угідь за досліджуваний період збільшився рівень розораності на 0,04 % (тобто площа ріллі збільшилась на 10,2 тис. га, при одночасному зменшенні площі сільськогосподарських угідь на 3,8 тис. га.), що сприяє більш інтенсивному використанню земельних ресурсів. Проте, трансформація (розорювання) перелогів, пасовищ, сіножатей, багаторічних насаджень зменшило їх площу на 5,7 тис. га., 6,9 тис. га, 0,9 тис. га, 0,5 тис. га відповідно. Дана тенденція засвідчує пріоритетність галузі рослинництва та скорочення площі земельних угідь, використання яких передбачено для галузі тваринництва. Крім того, з метою збереження економічної складової цінності земельних ресурсів, слід враховувати особливості землекористування на деградованих та еродованих ділянках сільськогосподарського призначення.

2. Виробництво сільськогосподарської продукції у постійних цінах 2010 р. за групами товаровиробників у 2016 р.

Категорії товаровиробників	Продукція сільськогосподарства		У тому числі			
			Продукція рослинництва		Продукція тваринництва	
	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку
Господарства усіх категорій	254640,5	100	185052,1	100	69588,4	100
Сільськогосподарські підприємства	145119	57,0	113392,6	61,3	31726,4	45,6
у тому числі:						
державні сільськогосподарські підприємства	2317,1	0,9	1842,0	1,0	475,1	0,7
недержавні сільськогосподарські підприємства	142801,9	56,1	111550,6	60,3	31251,3	44,9
з них: фермерські господарства	22101,4	8,7	20705,3	11,2	1396,1	2,0
Господарства населення	109521,5	43,0	71659,5	38,7	37862	54,4

* Джерело: сформовано автором на основі даних [4]

Основу аграрного сектору економіки України складають недержавні сільськогосподарські підприємства, які в 2016 році на 56,1 % забезпечили виробництво продукції (в т. ч. 60,3 % галузі рослинництва, 44,9 % галузі тваринництва).

Господарства населення займають ключову позицію у виробництві продукції тваринництва – 54,4 % (загальний відсоток виробництва с.-г. продукції складає 43,0 %, продукції рослинництва 38,7 %). Ніша фермерських господарств складає 8,7 % (в тому числі 12,2 % та 2 % продукції рослинництва та тваринництва відповідно). Державними підприємствами виробляється біля 1 % продукції (табл. 2).

Слід визнати, що за часів незалежності виробництво продукції аграрного сектору економіки у постійних цінах 2010 р., за даними Державної служби статистики України, не змогло досягти рівня 1990 року. (рис. 1).

Рис. 1. Індеси сільськогосподарської продукції в порівнянні до значення 1990 р. (у постійних цінах 2010 р.)

*Джерело: авторська розробка на основі інформації [4].

Загальний показник виробництва сільськогосподарської продукції у 2016 р. склав 93,8 % до значення 1990 р. При цьому значення індексу виробництва продукції галузі рослинництва перевищило базовий показник у 2011 році та має позитивне значення до 2016 року (113,2 %, 104,7 %, 123,6 %, 127,6 %, 121,0 %, 132,9 % відповідно).

За досліджуваний період виробництво продукції тваринництва скоротилось майже вдвічі (значення індексу сільськогосподарської

продукції (у постійних цінах 2010 р.) до 1990 р. має значення від 50 % у 2010 р. до 56,0 % у 2013 р.).

Аналіз індексів сільськогосподарської продукції (у постійних цінах 2010 р.) в порівнянні з попереднім періодом показує, що враховуючи залежність аграрного сектору від природних чинників, виробництво носить варіативний характер з найкращими показниками у 2011 та 2013 роках, найменш результативними виявились 2012 та 2014 роки (рис. 2).

Досліджуючи виробництво продукції (у постійних цінах 2010 р.) в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, спостерігаємо чітку тенденцію зростання показника, виробництва продукції рослинництва у господарствах усіх категорій (в тому числі с.-г. підприємствах та господарствах населення (рис. 2)).

Рис. 2. Індеси сільськогосподарської продукції в порівнянні з попереднім роком (у постійних цінах 2010 р.)

Джерело: авторська розробка на основі інформації [4].

Причому, значення показника у 2010-2012 рр. було вище в господарствах населення, а в 2013-2016 рр. роках перевагу мали сільськогосподарські підприємства (табл. 3). Проте більш значне відхилення у значеннях відбувається при розгляді виробництва продукції тваринництва (відповідно по роках за досліджуваний період: 2,16, 1,96, 1,85, 1,73, 1,59, 1,60, 1,63). Стала тенденція більш ефективного використання земельних ресурсів господарствами населення, у порівнянні з сільськогосподарськими підприємствами (у постійних цінах 2010 р.), спостерігається протягом всього досліджуваного періоду.

3. Динаміка виробництва сільськогосподарської продукції у постійних цінах 2010 р. в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн

Роки	Господарства усіх категорій			У тому числі:					
	продукція сільського господарства	з неї:		продукція сільського господарства	з неї:		продукція сільського господарства	з неї:	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва		продукція рослинництва	продукція тваринництва		продукція рослинництва	продукція тваринництва
2010	525,5	337,9	187,6	440,5	314,7	125,8	641,9	369,8	272,1
2011	632,8	442,4	190,4	574,0	439,0	135,0	711,8	447,0	264,8
2012	608,4	409,7	198,7	541,7	396,0	145,7	697,3	428,0	269,3
2013	691,4	483,6	207,8	653,9	495,5	158,4	741,9	467,4	274,5
2014	708,3	500,6	207,7	688,0	522,1	165,9	735,2	472,2	263,0
2015	674,2	474,2	200,0	649,1	490,0	159,1	707,9	453,2	254,7
2016	715,7	520,1	195,6	706,2	551,8	154,4	728,6	476,7	251,9

* Джерело: сформовано автором на основі даних [4]

Індекси сільськогосподарської продукції у постійних цінах 2010 р. в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь у відсотках до попереднього року по господарствах усіх категорій, сільськогосподарських підприємствах, господарствах населення представлено на рис. 3, 4, 5.

Рис. 3. Індекси сільськогосподарської продукції у постійних цінах 2010 р. в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь (господарства усіх категорій, (у відсотках до попереднього року))

* Джерело: авторська розробка на основі інформації [4].

Рис. 4. Індекси сільськогосподарської продукції у постійних цінах 2010 р. в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь (сільськогосподарські підприємства, (у відсотках до попереднього року))

Рис. 5. Індекси сільськогосподарської продукції у постійних цінах 2010 р. в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь (господарства населення, (у відсотках до попереднього року))

*Джерело: авторська розробка на основі інформації [4].

*Джерело: авторська розробка на основі інформації [4].

Аграрне виробництво за всіх часів було ваговою складовою економіки України. За даними статистичних спостережень, на час розпаду СРСР виробництво сільськогосподарської продукції було рентабельним (табл. 4). Показник рентабельності у 1990 році склав 42,6 %, у 1991 р. - 56,2 % (в т.ч., продукція рослинництва 98,3 % та 114,6 %, продукція тваринництва 22,2 % та 33,9 % відповідно).

З 1992 по 1995 рік показники функціонування аграрного сектору мають високий рівень прибутковості (показник рентабельності склав 118,9 %, 116,2 %, 57,8 %, 13,6 % відповідно), проте, це враження є досить оманливим, оскільки середньорічний темп росту індексу інфляції у той період складав 1627, 4835, 991,2, 477 відповідно.

Наступний період трансформації сільськогосподарської галузі (1996-2000 рр.) був збитковим (рівень збитковості склав 11,7 %, 24,1 %, 29,5 %, 22,1 %, 1,0 % відповідно).

4. Рівень рентабельності виробництва підприємствами продукції сільського господарства

Роки	Продукція сільського господарства	У тому числі	
		Продукція рослинництва	Продукція тваринництва
1990	42,6	98,3	22,2
1991	56,2	114,6	33,9
1992	118,9	206,5	76,1
1993	116,2	214,6	56,7
1994	57,8	123,2	15,7
1995	13,6	55,5	-16,5
1996	-11,7	29,7	-39,7
1997	-24,1	14,5	-54,3
1998	-29,5	-3,3	-49,9
1999	-22,1	8,0	-46,6
2000	-1,0	30,8	-33,8
2001	18,3	35,8	-6,6
2002	4,9	22,3	-19,8
2003	12,6	41,7	-18,8
2004	8,1	20,3	-11,3
2005	6,8	7,9	5,0
2006	2,8	11,3	-11,0
2007	15,6	32,7	-13,4
2008	13,4	19,6	0,1
2009	13,8	16,9	5,5
2010	21,1	26,7	7,8
2011	27,0	32,3	13,0
2012	20,5	22,3	14,3
2013	11,2	11,1	11,3
2014	25,8	29,2	13,4
2015	45,6	50,6	22,1
2016	37,3	44,3	7,7

* Джерело: сформовано автором на основі даних [5]

Після узаконення документального оформлення прав на земельну частку (пай) громадян-членів недержавних сільськогосподарських підприємств (видача їм сертифікатів), запровадження обов'язкового

укладання юридичними особами, що використовують землі в сільськогосподарському обороті, договорів оренди земельних паїв з виплатою орендної плати у фіксованому розмірі, дана норма спонукала аграрних товаровиробників до оптимізації власного землекористування та підвищення ефективності виробництва.

Крім того у 2000 р. відбулась трансформація показників фінансової звітності та методики їх розрахунку. Із запровадженням положень (стандартів) бухгалтерського обліку, було змінено форми річної фінансової звітності, уточнено порядок складання податкової та статистичної. У зв'язку з цим, значна кількість витрат стала відноситись безпосередньо на фінансовий результат діяльності суб'єкта господарювання (адміністративні витрати, витрати на збут, інші операційні витрати). Даний факт значно покращив значення фінансових індикаторів функціонування окремих галузей.

Починаючи з 2001 р. виробництво продукції сільського господарства стало рентабельним (загальний показник 18,3 %, при рентабельності галузі рослинництва 35,8 % та збитковості галузі тваринництва 6,6 %). Подібну тенденцію щодо прибутковості аграрного сектору можна спостерігати до 2008 року.

З 2008 року загальний показник рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції (як рослинництва так і тваринництва) в Україні є позитивним (прибутковим), хоча і носить варіативний характер в залежності від років.

Висновки. Для аграрного сектору однією із основних складових виробництва виступає земля. На підставі статистичних даних, констатовано вагоме зростання виробництва продукції в порівняльних цінах на одиницю площі.

В ході дослідження аргументовано, що використання системи показників ефективності дозволяє проаналізувати механізм управління ресурсним забезпеченням фінансово-господарської діяльності, як всього аграрного сектору економіки України, так і окремого суб'єкта господарювання, прогнозувати відхилення, які виникають в процесі функціонування, визначати причини неефективного управління та напрямки корегування обраного вектору руху.

Вивчення показників використання сільськогосподарських угідь, факторів впливу на їх формування у ретроспективній динаміці дає підстави вважати будь-який бізнес, що приносить стабільний дохід та підвищує цінність основних чинників, що сприяють його функціонуванню, для власника. Тому підвищення цінності земель сільськогосподарського призначення для землевласників є беззаперечним.

Бібліографічний список. 1. Гуторов О.І. Оцінка земельних ресурсів та ефективності інвестицій: монографія / О.І. Гуторов. – Х.: Харк. нац. аграр. ун-т., 2006. – 370 с. 2. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768 (станом законодавства на 23 березня 2017 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1983-19/paran7#n7>. – Назва з екрану. 3. Земельний фонд України станом на 1 січня 2016 року та динаміка його змін у порівнянні з даними на 1 січня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://land.gov.ua/info/zemelnyi-fond-ukrainy-stanom-na-1-sichnia-2016-roku-ta-dynamika-yoho-zmin-u-porivnianni-z-danymy-na-1-sichnia-2015-roku>. – Назва з екрану. 4. Продукція сільського господарства у постійних цінах за 2016 рік (остаточні дані) [Електронний ресурс]: статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm. – Назва з екрану. 5. Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/rrv_sgp_u.html. – Назва з екрану.

А.В. Назаренко Состояние и оценка эффективности использования сельскохозяйственных угодий в аграрном секторе экономики Украины. Формирование оптимальных производственных, финансовых индикаторов деятельности сельскохозяйственных товаропроизводителей на перспективу, возможно при условии реализации глубокого ретроспективного исследования. В научной статье аргументировано, что использование системы показателей эффективности позволяет проанализировать механизм управления ресурсным обеспечением финансово-хозяйственной деятельности, как всего аграрного сектора экономики Украины, так и отдельного субъекта хозяйствования, прогнозировать отклонения, возникающие в процессе функционирования, определять причины неэффективного управления и направления корректировки избранного вектора движения.

Ключевые слова: аграрный сектор, эффективность использования ресурсов, земли сельскохозяйственного назначения, сельскохозяйственные угодья, постоянные цены, рентабельность.

Nazarenko O.V. State and evaluation of the use efficiency of agricultural land in the agrarian sector of the Ukrainian economy.

With the development of production tasks, taking into account the current features of business conducting, agrarian enterprises focus on rationalizing the resource support of the production process.

The formation of optimal production, financial indicators of the activity of agricultural commodity producers for the future, is possible subject to the implementation of a deep retrospective study.

Land is one of the main components of production for the agrarian sector. Agricultural lands are recognized lands provided for the needs of economic entities of the agrarian sector of the economy: products production, scientific research, educational activities, placement of the corresponding industrial infrastructure (including wholesale market infrastructure), temporarily suspended.

Significant increase in production in comparative prices per unit area was noted on the basis of statistical data.

In the structure of agricultural land for the period under study, the level of plowing increased by 0.04%. However, the transformation (plowing) of alterations, pasture, hayfields, perennial plantations reduced their area by 5.7 thousand hectares, 6.9 thousand hectares, 0.9 thousand hectares, 0.5 thousand hectares, respectively. This tendency testifies to the priority of plant growing, and the reduction of the area of land, the use of which is foreseen for the livestock sector.

Since 2008, the general indicator of the agricultural production profitability (both crop and livestock production) in Ukraine is positive (profitable), although it is varied depending on years.

The article argues that the use of the system of indicators of efficiency allows us to analyze the mechanism of managing the resource provision of financial and economic activity, both for the entire agrarian sector of the Ukrainian economy and for a separate economic entity, to predict the deviations that arise in the process of functioning, to determine the causes of ineffective management and direction of correction of the chosen vector of motion.

The study of indicators of agricultural land use, factors influencing their formation in the retrospective dynamics gives grounds to consider any business that brings a stable income, increases the value of the main factors contributing to its functioning, for the owner. Therefore, raising the value of agricultural land for landowners is indisputable.

Key words: agrarian sector, resource efficiency, agricultural land, constant prices, profitability.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2017 р.